

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.1

МЕТОДОЛОГІЧНА ТРАВМА В СОЦІОЛОГІЧНИХ ПОЛЯХ УКРАЇНИ

Яковенко Юрій Іванович – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті порушуються питання стану логіки та методології соціологічних досліджень у сучасній Україні. Акцентується увага на тенденції зниження вимогливості щодо обов'язкового представлення методологічної бази дослідження у його програмі, звітних матеріалах, публікаціях за одержаними результатами, зокрема щодо нормативного оформлення статей, що друкуються у фахових виданнях України з соціології. Наводяться приклади порушення зазначеної норми у статтях, опублікованих протягом 2015 та 2016 років у двох провідних вітчизняних виданнях соціологічної спрямованості. Зазначається, що претензії деяких авторів на теоретичну значущість їхніх публікацій не є обґрунтованими у випадку відсутності постановки наукової проблеми, формулювання якої має обов'язково передбачати низку питань теоретичного змісту. Підкреслюється, що ситуація, яка склалася в українській соціології, може бути пояснена так званою методологічною травмою, яка є характерною й для дослідників інших пострадянських країн. Формулюється висновок про те, що розвиток соціологічної науки в її теоретичних та емпіричних контекстах можливий лише за умов подолання методологічної травми, яку переживають соціологи.

Ключові слова: методологія, методологічна травма соціолога, методологічна культура, епістемологічна дилема, ефект спрощення.

В статье поднимаются вопросы состояния логики и методологии социологических исследований в современной Украине. Акцентируется внимание на тенденции снижения требовательности относительно обязательного представления методологической базы исследования в его программе, отчетных материалах, публикациях на основе полученных результатов, в частности относительно нормативного оформления статей, которые публикуются в специализированных изданиях Украины по социологии. Приводятся примеры нарушений названной нормы в статьях, опубликованных в 2015 и 2016 годах в двух ведущих отечественных изданиях социологической направленности. Отмечается, что претензии некоторых авторов на теоретическое значение их публикаций нельзя признать обоснованными в случае отсутствия постановки научной проблемы, формулировка которой должна обязательно предусматривать ряд вопросов теоретического содержания. Подчеркивается, что ситуацию, сложившуюся в украинской социологии, можно объяснить так называемой методологической травмой, характерной и для исследователей из других постсоветских стран. Формулируется вывод о том, что развитие социологической науки в ее теоретических и эмпирических контекстах возможно лишь при условии преодоления методологической травмы, которую переживают социологи.

Ключевые слова: методология, методологическая травма социолога, методологическая культура, епістемологічна дилемма, эффект упрощения.

The article touches upon the issues of state estimation of logic and methodology' application in sociological researches in contemporary Ukraine. Attention is accentuated by lowering the requirements for compulsory representation of all components of methodological base of research, both in its program and in the reporting materials, publications based on obtained results, in particular concerning the standardization of articles that are published in professional editions of Ukraine on sociology. Examples of violations of this norm are given concerning the substantiation of scientific problem in articles published during 2015-2016 years in two leading domestic journals of sociological focus. It's noted that the claims of some authors on theoretical significance of their publications aren't justified in cases of missing scientific problem' formulation, the formulation of which must necessarily be provided for theoretical content. It's emphasized that the situation can be explained through the concept of methodological trauma, and it's typical for researchers from post-Soviet countries as well as cultural trauma. The conclusion was drawn that development of sociology in Ukraine in its theoretical and empirical contexts is possible under the condition of vigorous overcoming the inherent in modern sociologists' methodological trauma.

Keywords: methodology, methodological trauma of sociologist, methodological culture, epistemological dilemma, effect of simplification.

«Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене» [1].
Тарас Шевченко¹

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Спроби зі сторони влади в умовах наздоганяючої модернізації в пострадянських країнах досягти покращення якості життя населення завдяки реформам є, без сумнівів, завданнями практичними (тут і далі всі підкреслення зроблено тільки мною. – Ю. Я). Проте вже чверть століття вони надають підстави для вагомих сумнівів експертного середовища щодо ефективності певних засобів подолання соціальних нерівностей та соціальної несправедливості², тож тема III Конгресу САУ «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» є цілком актуальною. Тому логічно, що науковим завданням роботи секції № 1 цього Конгресу згідно із інформаційним листом № 2 САУ [4] (далі – ІЛ № 2) про підготовку до Конгресу є визначення можливих шляхів удосконалення логіки та методології соціології в контексті актуальної для соціологів України вищезгаданої теми. Тому автор³ почне обговорення логіки дій соціологів з обговорення логічності вимог вже від авторів ІЛ № 2 до застосування такої рубрики статей з матеріалами III Конгресу САУ, що будуть опубліковані у фаховому виданні з соціології, як «Опис методології дослідження». Така рубрика у п. 3 Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (див.: [5]) не передбачена. Аналогічна хибна вимога є в ІЛ № 2 і щодо рубрик тез до спеціальної збірки матеріалів Конгресу: «Тези мають містити опис: наукової проблеми, що досліджується; методології дослідження». Автору поки що невідомий жоден посібник з логіки наукового дослідження, де наявна вимога замість дослідження об'єкта «досліджувати» наукову проблему (бо її слід ставити та знімати).

Отже, обґрунтувати доцільність теми діяльності секції № 1 в жовтні 2017 р. «Стан логіки та методології соціології в Україні: тупцювання на місці чи рух вперед?» можна починати вже на підставі ІЛ № 2, але, звісно, не він є головною причиною доцільності теми, бо є значно більша кількість прикладів, вони ж і підстави, що викликають нашу стурбованість щодо рівня логічності текстів низки соціологів як України, так і сусідніх країн. Здійснюючи зараз постановку наукової проблеми в цій статті, автор прагне активно долучати до справи доступний йому досвід науки, наголошуючи, що у випадку даної статті постановка впливає насамперед із двох обставин. По-перше, з положень сучасної філософії та епістемології науки (див.: [6]), згідно котрих фіксують проблему не через дефіцит знання, а, навпаки, через його множинність, внаслідок чого суб'єкт пізнання перебуває в ситуації вибору, і часом вибір цей хибний. По-друге, з контексту актуалізації застосування концепту «методологічна травма соціолога» (далі – МТС) (див.: [2, с. 5-7]). Тож наукова проблема в цій статті постає як констатація ситуації МТС, коли сучасні українські соціологи змушені приймати рішення про вибір засобів пізнавальної діяльності, перебуваючи на початку дослідницького проекту в розпачі перед розмаїттям як соціологічних теорій, так і методологічних принципів, методів тощо, що має, на думку автора, спонукати всіх ініціаторів соціологічного дослідження вдаватися до концепції епістемологічної матриці В. Дудіної для обґрунтування обраної форми їхньої пізнавальної активності – спостереження, інтерпретації, втручання, що, безперечно, має позначитися на теоретичній та практичній значущості результатів певного дослідження.

**«– Що буде відбуватися на III
Всеросійському конгресі, якщо з
російської соціологією все так сумно?
— Нічого особливого. Яка соціологія є,
така і явить себе. Мій сум не з
приводу того, що є, а з приводу того, чого немає».**

Інтерв'ю з О. Філіпповим, 2008 р. [7]⁴

¹ Вірш «Хіба самому написать...» датують за періодом перебування Шевченка в Раїмі у січні-квітні 1849 р., йдеться в ньому про перше видання збірки творів поета – «Кобзар», надруковане 18 квітня 1840 р. Також десяте літо як минуло і після друку статті «Методологічна травма соціолога. До питання інтеграції знання» [2], котра належним чином ще не прокоментована в журналах чи збірках соціологічного профілю України.

² Наприклад, V Всеросійський соціологічний конгрес «Соціологія і суспільство: соціальна нерівність і соціальна справедливість», Єкатеринбург, 19-21 жовтня 2016 року; Круглий стіл «Реформи в Україні: реальна практика і суспільні очікування» (Київ, 13 грудня 2016 р., підсумком котрого став заклик «...активніше долучатися до справи реформування суспільства, використовуючи весь досвід соціологічної науки» [3, с. 50].

³ Тут і далі «автор» в однині – це Ю. І. Яковенко.

⁴ Відсутність, як відомо, постає логічною альтернативою *присутності* й повноправним об'єктом аналізу. В нашому випадку відсутньою в сучасній соціології України є *компетентна методологічна рефлексія* на відміну від розвинутої рефлексії методичної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Якщо в цій частині статті її автор розглядає публікації, на котрі він спирається, то уникати низки цитат із відповідних джерел нелогічно, бо ж інакше яким ще чином на ці джерела можна спиратися? Отже, минуло вже десять років після публікації статті, де було обґрунтовано існування такого явища, як методологічна травма соціолога (див.: [2]), що є особливого різновиду колективною травмою соціологічної спільноти. Татарова для обґрунтування МТС як явища специфічного (на відміну від травми культурної, як явища загального), пропонує вважати належною підставою положення П. Штомпки (див.: [8, с. 477]), в яких виділено три рівня культурної травми: перший – рівень індивідуальних біографій, другий – рівень колективних травм (втрата групової ідентичності), третій – так званий «історичний» рівень (коли травмуються спільноти в діапазоні від етнічних груп до усього людства). На індивідуальному рівні дослідники відчувають травму по-різному (включаючи і варіант «не відчуваю травми», якщо виходити з суб'єктивних уявлень), артикулюють її рідко, як правило, травма носить латентний характер. Для цілей секції № 1 важливими є колективний та «історичний» рівні, з останнім із цих рівнів співвідносимо й узагальнюючу концепцію травми, що активно розробляють науковці, виходячи з теорії «інформаційного вибуху і травми постмодерну» (див.: [9]). МТС визначено Татаровою явищем психічним, пов'язаним зі спрощенням, зниженням смислової чутливості (людина не встигає за людством, соціолог не встигає за соціологією через лавиноподібне зростання обсягу знань, про що пишуть науковці). Практичну доцільність рефлексії щодо МТС слід співвідносити у рівній мірі зі збереженням цілісності соціологічної спільноти, з демаркацією знання в соціології, з розрізненням мови соціологічного дослідження тощо (див.: [2, с. 6]).

Пам'ятаючи про необхідність активніше залучати весь досвід соціологічної науки, наведемо думку Ж. Тощенко про характерні риси суспільної свідомості й поведінки населення пострадянських країн, що він вивчає ще з 90-х років ХХ ст., а постали вони для нього теж як наслідок культурних травм і антиномії. Звісно, Росія не є єдиною країною, населення котрої переживає травматичну ситуацію, стосується ця обставина багатьох країн, в першу чергу найближчих у ментальному плані сусідів⁵ (див.: [10]). В рецензії Л. Титаренко на книгу Тощенко узагальнено трилогію його праць з приводу змін суспільної свідомості в пострадянську епоху (див.: [11]), котра включає, крім рецензованої монографії, дві попередні: «Парадоксальна людина» (2001) і «Кентавр-проблема» (2011). Титаренко стверджує, що, як і дві попередні, дана книга в теоретичному плані спирається на західну концепцію травми, що була широко залучена науковцями СНД з 1990-х рр. для пояснення негативної реакції значної частини населення на радикальні соціально-економічні зміни. Термін «травма» швидко вписався в пострадянський науковий контекст і лексику, його стали використовувати як елемент концептуальної рамки аналізу ситуацій, котрі раптово слід було науково пояснити. Як вважає сам Тощенко, багато вчених використовували ідеї з концепції травми, не вживаючи сам термін, і називає економістів О. Богомолова, Р. Грінберга, політика Ю. Красіна, соціологів М. Горшкова, Ю. Леваду, О. Ослона, Н. Покровського, В. Ядова, культурологів В. Межуєва, О. Смоліна та інших. Праці провідних соціологів Росії, які емпірично досліджують соціальні зміни з опорою на дані загальноросійських опитувань, переконують Тощенко, що концепція травми все ще залишається актуальним конструктом при інтерпретації реальних подій та їхнього сприйняття в громадській думці росіян. У свою чергу, Титаренко наголошує, що використання концепції травми і відповідної лексики допомагає авторам говорити мовою, зрозумілою її закордонним прихильникам (Дж. Александер, П. Штомпка, Р. Айерман та ін.). Тощенко пише, що західна концепція травми дозволила йому розвивати в останні десятиліття «соціологію життя», змістовно близьку до постмодерністських концепцій: концепції плинної сучасності З. Баумана, концепції симулякра Ж. Бодріяра, культуральної соціології Дж. Александера тощо. На думку Тощенко, концепція травми якнайкраще підходить для пояснення того, що відбувалося в Росії на час написання його праць, бо саме ситуація травми породила низку таких незвичайних явищ, як парадоксальність, кентавризм, різні форми етнократії та теократії, тощо. Тому він визначає поточну російську ситуацію як травматичну і антиномічну, наводячи такі аргументи: (1) в той час, як російське суспільство об'єктивно дозріло для глибинних змін, в ньому мала місце «абсолютизація або превалювання ідей одних соціальних груп над іншими», тобто ігнорування існуючих взаємовиключних поглядів на майбутнє країни і способи його досягнення, суперечності між прихильниками і противниками лібералізму; (2) наявність розриву між широкомовно лунаючими обіцянками політичних еліт і реальним життям мільйонів людей; (3) здійснення маніпуляцій суспільною свідомістю можновладцями через «групи тиску» (див.: [10, с. 46]). Звісно, оскільки концепцію травми нещодавно почали використовувати і вона ще не набувала потужного впливу скрізь, то ще десять років тому Татарова заявила, що не чекає зі сторони соціологічного співтовариства на швидку згоду щодо її поглядів з приводу визнання існування МТС. Проте вона наполягала на об'єктивному її існуванні, бо

⁵ В Україні, наприклад, теж вели мову про зв'язок колективної травми з національним характером (див.: [12]).

спиралася на свій тривалий досвід, називаючи осередки буття цього явища, наприклад, в редакційній роботі з авторами журналу «Соціологія: методологія, методи, математичні моделі», проведенні методичних консультацій, читанні лекцій та в особливостях вільного інтерв'ю зі слухачами секції «Методологія та методи соціологічних досліджень» (Центр підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ РФ, в Російському університеті ім. Дружби народів) тощо. МТС проявляється і в понятійному релятивізмі, й у витонченому жонглюванні термінами, де іноді втрачає сенс опозиція «те, що позначає – позначуване», і в методологічному анархізмі тощо (див.: [2, с. 7]).

Вимоги до обсягу статті змушують завершувати розгляд публікацій, на котрі спирається автор. Нагадаю лише відомі праці П. Бурдье, який залишив для світової соціологічної спільноти вже давно визнане положення про те, що так зване «поле» науки – це більш-менш автономна сфера діяльності, котрій властива своя внутрішня логіка, свої «правила гри», цілі акторів на цьому полі, що визначають характер взаємодії, тобто «призи» і «ставки» в грі поміж індивідами чи групами, тощо (наприклад, у полі літератури – це визнання творчого духу автора, в полі економіки – матеріальні блага для виробника продукції тощо). Поле науки, як й інші поля такого гатунку, має сукупність позицій, нерівність яких спонукає науковців до дії (див.: [13]). Якщо говорити про соціологічні поля, котрі автор розрізняє за чинними зараз чотирма спеціальностями проведення захистів дисертацій із соціології, то матеріальні блага настільки малі, що талановита молодь, не маючи капіталу насамперед соціального, що дозволяє отримати доступ до капіталу економічного та інших, вважає, що своє фахове щастя слід шукати або поза наукою, або поза Україною (низький конкурс в аспірантуру, статистика щодо пошуку молоддю місць навчання та праці за межами країни тощо є в цьому аспекті вагомими свідченнями). Сучасним науковцям старшого та середнього віку обсяг їхнього символічного капіталу у фаховій спільноті все ще дозволяє думкою багатіти щодо впливовості їхнього реноме та збиратися (часом за власний кошт) на науково-практичні акції задля перевизначення евристичного потенціалу їхніх учасників.

Отже, в контексті положень Бурдье про поле науки цілком логічно, що Татарова в 2006 р. вважала одним із значущих симптомів МТС «фракційність» соціологічної спільноти, бо це особлива властивість групової ідентичності, акт замикання членів групи на розрізненні колег на «своїх» і несприйняття «інших»/«чужих» через бажання члена певної групи зберегти групову монополію (а разом з тим і власну) на домінування в певній предметній області чи напрямку. Цю обставину полюбляють називати «науковою школою». Як доречно зазначає А. Фурман, «сьогодні наукове знання результативне – це не лише значеннєво-смысловий ресурс розумової діяльності як надважливого сегмента духовного виробництва соціуму та інструмент уможливлення ефективної дослідницької роботи на індивідуальному та колективному рівнях здійснення, а й інтелектуальна власність, котра виконує функцію товару...» [14, с. 73]. Посилення коммодифікації результатів духовного виробництва, згідно із Бурдье, сприяє зростанню диверсифікації (про неї докладніше див., напр.: [15; 16]) чи фракційності соціології, що Татаровою оцінено як явище амбівалентне. З одного боку, воно позитивне, бо веде до розширення змісту предметних полів, появи нових і ускладнення відомих моделей пояснення соціальних явищ, введення в практику соціологічних досліджень оригінальних методів, а з іншого боку – негативне, бо має місце необґрунтоване тиражування будь-чого як «методології», що є похідним від тези, що кожна предметна область унікальна і тому нібито повинна мати власну методологію, що і призводить до замикання на «своїх». Проте є й інший фактор фракційності – несумірність соціологічних теорій на етапі програмування соціологічного дослідження, що підтримує ілюзію «поліпарадигмальності» (що на відміну від твердження про наявність «теоретичного плюралізму» некоректно, бо парадигма тут і зараз має бути тільки одна – Ю. Я.).

На думку Татарової, фракційність призводить до того, що знання з однієї предметної області соціології в інші насилу пробиваються, в той час як процес міждисциплінарного проникнення знань йде набагато швидше і легше (див.: [2, с. 8]). Тобто виходить, що біологи вже давно правильно писали про властивості конкуренції в перебігу боротьби за виживання живих систем: внутрішньовидова конкуренція жорсткіше, аніж міжвидова. В перебігу боротьби за виживання в ролі пізнавальних засобів соціолога, якщо не брати до уваги в ролі інструментальних засобів соціологічні теорії, виступають найрізноманітніші методи з різних областей науки⁶, тож у чистому вигляді «соціологічні» методи, на думку Татарової (див.:

⁶ Вже півсотні років як наголошено, що живу систему слід розуміти як сутність єдності взаємодій, а існує кожна жива система в певному оточенні чи середовищі. Тому пізнати її адекватно не можна у відриві від тієї частини оточення, з якою вона взаємодіє, тобто від ніші її буття (докладніше див.: [17]). У випадку наукової школи чи напрямку як ніші вищевказане стане очевидним кожному, хто почне вивчати коло опонентів/рецензентів для учнів певного наукового керівника або інших стурбованих результатом захисту осіб (докладніше див.: [14; 18]). Так, згідно із висновком про стан соціологічної наукової спільноти України після 1990 р. (див.: [19, с. 172]), автор цієї статті очолював у 2014 р. всеукраїнський рейтинг наукових керівників/консультантів в справі підготовки дисертацій із соціології, але як опонент – маю пасти задніх, усвідомлюючи інтереси учасників захисту, бо методологічна прискіпливість є останньою рисою рецензента серед множини тих чеснот, що дають підставу для його запрошення до експертизи.

[там само]), з якою автор згоден, не існують, бо будь-який метод, соціологом використаний, має міждисциплінарний характер, хоч соціологічна специфіка використання методу існує.

Для розв'язання завдання поточної роботи секції № 1 важливо ще вказати, що саме десять років тому жваво йшло обговорення проблематики метатеоретизування або теоретичної кодифікації, через що Татарова згадує популярну на той час книгу І. Девятко, де проведено порівняльний аналіз множини актуальних тоді теорій соціальної діяльності та практичної раціональності [20], наслідки якого теж слугували чинником фракційності серед соціологів. З цього приводу ще в 2001 р. Ю. Качанов писав: «Поволі сталася підміна вивчення суспільних проблем буття соціальної науки поданням широкій публіці вже існуючих точок зору. Порожні зразки того, на що претендувала бути на початку 90-х років соціологія соціології [21]⁷, відображає якусь імітацію наукової діяльності. Симуляція чужих соціологічних парадигм не вносить нічого нового у вітчизняну науку, граючи на руку лише майбутнім «приват-доцентам», чиї наукові домагання не сягають далі відтворення в дисертаціях існуючих точок зору» [21, с. 23]. Другий симптом МТС (див.: [2, с. 9]) – це гарячі масові дискусії щодо так званих «якісної» і «кількісної» техніки проведення соціологічних досліджень, закритих і відкритих питань, «жорстких» і «м'яких» моделей соціологічного пояснення тощо. До речі, про соціологічне пояснення писав в Україні один із членів НДК Л. Ніколаєнко (див.: [22]), проте він розглядає логічний та історичний методи пояснення, метод соціологічного порівняння як метод пояснення на основі загальної техніки порівняння, допоміжні та нетрадиційні методи пояснення як методи навчання тощо, а не вдається до подібних вищеперерахованим протиставлень.

На погляд Татарової, як і на авторський, корінням подібних дискусій є «епістемологічна дилема». Під такою дилемою Дж. Александер розумів ситуацію вибору дослідницької позиції: «В одному випадку знання про світ не залежить від соціальної позиції та інтелектуальних запитів суб'єкта на результати пізнання, і тоді загальна теорія і універсальне знання існують; в іншому – знання впливає на ставлення суб'єкта до пізнання, і в результаті можливе тільки релятивістське і партикуляристське знання» [23, с. 168] (див. також у публікаціях членів НДК: [24-27]). Александер обґрунтовує необхідність пошуку «наявного розуму» для визначення долі загальної соціологічної теорії через подолання небезпеки епістемологічної дилеми для існування соціології як науки. Оскільки пошук «наявного розуму» на практиці проявляється в різних формах, то, на погляд Татарової, у сфері методів соціологічних досліджень ця ідея призводить до підняття проблематики упорядкування знання, систематизації накопиченого методологічного знання заради переходу до нового щабля диференціації. Другий симптом МТС не зникає через специфіку самих дослідницьких практик: зокрема, одні дослідники – професіонали у сфері інтерпретацій, а інші – в умінні конструювати питання і проводити вимірювання. Звичайно, що це можливо, якщо методологічним знанням вважати тільки інструментальну частину дослідження, тобто сукупність методів емпіричного етапу соціологічного дослідження (див.: [2, с. 9, 12]), проте, як на думку автора, так й інших науковців, які вже згадані чи це буде далі, в контексті поширеності МТС звужене тлумачення методології тільки сприяє послабленню методологічної культури сучасних соціологів.

Кажучи це, автор спирається не стільки на власний досвід, скільки на перебіг обговорення зазначеного в науковій літературі на початку XXI ст. Сама Татарова сучасними факторами МТС, поміж інших, вважає маркетизованість і полстеризованість соціологічної спільноти. Перше з цих слів іменує ситуацію, коли значна частка дослідників, в тому числі й високого рівня кваліфікації, займається вивченням ринку (в глобалізованому світі ця обставина є загальновідомою, на що давно вже звертав увагу М. Буравой, проголошуючи чотири сегменти сучасної соціології). Більш того, реалії такі, що значна частка талановитої молоді йде з науки в цю сферу діяльності. В рівній мірі ці міркування слід віднести і до полстеризованості спільноти. Розглянуте можна вважати скоріше негативними, аніж позитивними факторами розвитку логіки і методології соціології навіть щодо емпіричного етапу дослідження. Проте, оскільки захоплення завданнями вивчення електоральної і споживчої поведінки (це саме та діяльність дослідників, котру зараз добре оплачують) призводить до відтоку дослідників з науки в цю область, то кількість все ж таки переходить в якість через конкуренцію поміж ними, тобто розвиток методів і технік такого роду досліджень відбувається (див.: [2, с. 12-13]). Загалом аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, свідчить, що чинники, котрі сприяють змінам логіки та методології соціологічного дослідження як негативного, так і позитивного характеру, ще є маловивченими і недостатньо продискутованими.

***«Щоб продати що-небудь непотрібне,
треба спочатку купити що-небудь непотрібне».***
Успенський Е. Дядя Федір, пес і кіт [28]

⁷ Тут Ю. Л. Качанов посилається на роботи Г. С. Батигіна: «Происхождение социологии» (Вестник Академии наук СССР. 1991. № 2), «Советская социология на закате сталинской эры» (Вестник Академии наук СССР. 1991. № 10), «Формы воспроизводства и представления социологического знания» (Социологические чтения. Вып. 1. М.: ИС РАН, 1996) та ін.

Формулювання мети статті. Оскільки, згідно із пропозицією М. Буравого, структуру соціологічної спільноти уявляємо такою, що має чотири складові діяльності соціологів та застосування ними результатів (сегмент бізнесовий, політичний, академічний та критичний), то наполягаємо на тому, що представники останнього мають рефлексувати щодо результатів діячів перших трьох сегментів та власного. Відповідно, **мета статті** – обґрунтувати необхідність повернути підготовку проектів соціологічних досліджень та наступну публікацію їхніх результатів, висновків в Україні до генерування в них такого вступу, що обов'язково містить нормативну постановку наукової проблеми у вигляді теоретичного питання щодо когнітивних суперечностей, котрі виникають внаслідок існуючих практик отримання нового концептуального знання, згідно із трьома різновидами епістемологічної матриці соціологічного пізнання, що визначають одну з дослідницьких позицій – бути спостерігачем, інтерпретатором чи діячем.

**«Я можу бути незгодним з Вашою думкою,
але я готовий віддати життя
за Ваше право висловлювати її».
Вольтер М.-Ф. А [29]**

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Висновки щодо роботи членів НДК на перших двох конгресах САУ дозволили встановити (див.: [27]), що версія окреслення сучасної світової суспільної кризи, що найчастіше іменують як фінансову, є кризою капіталізму, що спочатку відбувалася за активної участі діячів соціально-гуманітарної науки в Західному світі, а зараз відбувається і за його межами. Окрему відповідальність за неї мають взяти на себе і соціологи (заклик Е. Гідденса «До зброї...» нами не забутий), тому що соціальна криза, як правило, супроводжується і кризою в науці (є, звичайно, і протилежні випадки, коли під час розгортання суспільних криз соціогуманітарні науки розквітали). Так було, наприклад, напередодні епохи буржуазних революцій, хоча вже під час їхнього здійснення розпочинався досить неоднозначний і суперечливий процес, одну з тенденцій якого Ф. А. Хайек назвав «контрреволюцією науки» та «зловживанням розумом». Відтак кризи в соціально-гуманітарних науках, як правило, бувають під час масової відмови науковців від методології, діючи у згоді з якою забезпечують розвиток науки, орієнтованої на дійсний соціальний розвиток, а не на задоволення потреб окремих соціальних прошарків. Згідно із Р. Мертоном, причини військового, економічного чи політичного порядку не є приводом для відмови від теорії, а тим більше від технологій, і навіть езотеричні наукові дослідження мали важливе практичне застосування (див.: [30, с. 754]). До неприводів відмови від теорій можна віднести і кризи соціального гатунку з однією поправкою: сучасна соціологія переповнена дослідженнями, що за своїм соціальним навантаженням є майже езотеричними (не в сенсі містичними, а в сенсі того, що їхній соціальний смисл часто невідомий навіть фахівцям, і потрібна спеціальна підготовка, щоб його розкодувати. Сам Р. Мертон теж доклав до цього зусиль своєю «пташиною» мовою та граничним емпіризмом, зумовленими світоглядним прагматизмом, що виник зовсім не випадково, бо він є філософською формою реакції наукової спільноти США на масштабні приватні запити, поставлені перед нею капіталістичним осередком. Отже, саме приватні замовлення підмінили собою суспільний запит на суто методологічне забезпечення щонайперше теоретичних досліджень, а тому цей мислитель відзначився тим, що редукував методологію до методів і процедур, а теорію – до емпірії. А. Гоулднер у цьому зв'язку попереджав про кризу в соціології, що неухильно насувається. Проте ще чимало факультетів соціології за архаїчною інерцією в душі відданості позитивізму відтворюють кадри, які на своїх плечах несуть кризу в наступні десятиліття XXI ст. З огляду на те, що методологія є системою теоретично обґрунтованих принципів наукового пізнання, що пов'язують теорію з практикою (як системою дій, спрямованих на задоволення життєвих потреб індивідів і груп, де визначальними є класово зумовлені потреби), а емпірію з теорією, то подібна редукція є способом приховування тієї соціально визначеної мети, заради якої її проводять такі дослідження. Тут ми стикаємося з ефектом, котрий доречно назвати ефектом «відсутності методології». Йдеться, власне, про дослідження, що не декларують наявності орієнтації на конкретні методологічні принципи. Але це умовчання створює враження, що такі дослідження уможливають дистанціювання від будь-яких зовнішніх впливів. Проте насправді така редукція є методологічною установкою, що зведена до принципу «тут і зараз», а все, що стосується, скажімо, соціальної перспективи, то це «від ідеології» власне й відбувається. Суперечність теорії приватним інтересам є той випадок, коли від певної теорії, а також від способу, за допомогою якого вона побудована, легко відмовляються, будучи щиро переконаними, що діють у згоді з критерієм істини. Так, наприклад, відбулося з марксизмом, бо коли сталася у 2008 р. світова фінансова криза, то увага науковців світу одразу повернута була до цієї колись дуже популярної доктрини (див. статтю трьох авторів-членів НДК: [31]). Те, що називаємо ефектом відсутності, включаючи і ефект відсутності методології, – дійсність, що має досить серйозні як теоретичні, так і соціальні наслідки.

Згадаємо такий приклад. Р. Мертон писав, що «концепція множинної причинності особливо співзвучна університетським ученим, які знаходяться у відносній безпеці, лояльні стосовно status quo, завдяки якому вони мають засоби до існування та відчуття власної гідності; схильні до згоди та примирення і знаходять що-небудь цінне у різних поглядах, намагаючись таким чином створити таку таксономію, що дає їм змогу центруватися на множинності факторів і на складності проблем і тим самим уникати потреби приставати на будь-чий бік» [30, с. 688]. Згодні. Але перед цим читаємо: «Соціологи, разом з усіма іншими, хто займається науковою працею, повинні бути методологічно підкованими, тобто мають усвідомлювати задум дослідження, характер висновків і вимоги теоретичної системи. Проте в такі знання не входить уявлення про конкретний зміст соціологічної теорії. Коротко кажучи, існує чітка і важлива відмінність між знанням того, як перевірити велику низку гіпотез, і знанням теорії, з якої можна виводити гіпотези, що підлягають перевірці» [там само, с. 190]. Ось вам і легітимація панування емпіризму, оскільки саме емпірики зазвичай ігнорують те, що методологія забезпечує зв'язок науки з іншими предметними сферами теоретизування завдяки принципам пізнання, що в ній розробляють, і тому для них методологія і соціологія – щось зовсім різне. Методологія для емпірика не набуває соціологічного характеру не тому, що її не можна опанувати, спираючись на соціологічні методи, а з іншої, давно відомої причини: вони живляться методами, запозиченими з природознавства. А це означає, що тексти, написані соціологами за посадою, часто не мають соціологічного характеру, у них якщо і зафіксовані суперечності, то між соціологічною теорією і наслідками використання запозичених з природознавства методів, що призводить до артефактів у соціології (див.: [32]). Зауважимо, що орієнтація на природознавство в соціальних науках сама є методологічною настановою і однією з ознак прихованої позиції емпірика в соціальній структурі наукової спільноти, що відтворюються з покоління в покоління в справі підготовки соціологів в Україні (див.: [33]).

Дискусії щодо методології, котрі починалися ще за часів класичної соціології, – це, з одного боку, адаптування системи філософських категорій до професійних потреб соціологів, а з іншого – спосіб переведення соціально визначених потреб у систему понять, що відображають соціальне буття (див.: [34]). Подібні дискусії мають проходити далі, залучаючи відповідні поняття до пояснення соціальних структур, соціальних дій, соціальних комунікацій тощо, й єдино можливий засіб здійснення такої адаптації полягає у визнанні того, що науковий пошук і його результати завжди є соціально зумовлені. Цей висновок, котрий міг зробити і сам Р. Мертон, є прикладом того, що методологічні знання можуть водночас бути і соціологічними. Але лише за умови, коли соціологи власні методологічні настанови вводять у поле соціологічного аналізу, а не редукують методологію до емпірії. Спроби з'ясувати, що ж насправді зараз відбувається як із соціологією, так і з самими соціологами, можливо здійснити, мабуть, з урахування даного положення, адже можна конструювати безліч образів реальності, що до реального соціологічного знання і, ширше, до науки не будуть мати жодного стосунку. Звідси й дослідницькі теми, що домінують в сучасній вітчизняній соціології, де править бал все, що спрямоване на так звану «ресоціалізацію» населення: переорієнтацію його на прийняття стандартів життя за умов ринку і конкуренції, легітимацію соціальної нерівності тощо. Пам'ятаючи ленінське визначення держави як органу класового панування і пригноблення одного класу іншим, є зрозумілим визначення О. Філіпповим радянської соціології як поліцейської науки (див.: [35]); сучасна соціологічна спільнота, незважаючи на те, що значна кількість її членів сприйняла ліберальну ідеологію й орієнтацію, зокрема на емпірію як головну вимогу ринку, «не помітила», що це потребує значних інтелектуальних зусиль.

Автору не дивно, що спрощення цього процесу відбувається через перманентну реорганізацію соціологічної спільноти – особливо в РФ, де було офіційно зареєстровано вже п'ять соціологічних товариств, що є свідченням прагнення до подальшої фракційності поміж «своїми». Оскільки науково-організаційною вершиною діяльності фахового товариства є конгрес, то нагадаємо, що I Всеросійський соціологічний конгрес (ВРСК) відбувся у 2000 р. в Санкт-Петербурзі. У переліку основних напрямків «Програми фундаментальних і прикладних соціологічних досліджень сучасного російського суспільства», що обговорювались на конгресі, був відсутній методологічний напрямок (див.: [36]). II ВРСК (2004) відбувся у Москві; ситуація аналогічна: в Інтернеті не виявлено згадки щодо методологічного напрямку для обговорення на ньому. III ВРСК (2008) відбувся з приводу 50-річчя створення ССА та підведення відповідних підсумків. Напередодні конгресу О. Філіпповим під час інтерв'ю дана відповідь на важливе питання журналіста: «Що відбудеться на III всеросійському конгресі, якщо з російською соціологією все так сумно?». Відповідь була такою: «Нічого особливого. Яка соціологія є, така і явить себе. Мій сум не з приводу того, що є, а з приводу того, чого немає» [7]. На цьому конгресі була сесія № 4 «Методологія соціологічних досліджень: споконвічні проблеми та нові підходи» з 10-а доповідачами, але лише один з них (вже неодноразово згадана нами Татарова) говорила про методологічне забезпечення емпіричної соціології. В лютому 2012 р. на IV конгресі було 6 доповідачів у роботі сесії № 2 «Методологія та методика соціологічних досліджень», але лише з єдиною спробою А. В. Лубського окреслити методологічну ситуацію в російській соціології на поч. XXI ст. [37]. В Уфі у жовтні 2012 р. на першому конгресі за межами двох російських столиць з назвою, що має відповідну акцентуацію заради підтримки

місцевої влади – «Соціологія і суспільство: глобальні виклики та регіональний розвиток» – вже не було жодної доповіді ані суто методологічного, ані нібито методологічного змісту (див.: [38]). На сесії «Методологія та методи емпіричного (вже не соціологічного. – Ю. Я.) дослідження» йшлося виключно про методи, а номер сесії вже був 36. Цікаво, що в одній з доповідей була висловлена думка про недоречність виключення спеціальності «Методологія і методика соціологічного дослідження» з переліку ВАК РФ [там само, с. 31].

В Україні промовистим прикладом зазначеного є «Програма розвитку кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на 2016-2021 роки» (див.: [33]). В п. 4.2. вказано на прагнення співробітників цієї кафедри «розвивати та підтримувати роботу дослідницького комітету «Методи соціологічних досліджень» в Соціологічній асоціації України». Тобто підтримка діяльності НДК № 1 САУ з питань логіки та методології соціологічного дослідження є для працівників цієї кафедри справою несвоечасною, як мінімум, до 2022 р. Можна знайти ще чимало прикладів вторинності обговорення методологічних проблем соціології й в академічному та освітянському соціологічному середовищі України, на що буде звернута наша увага на прикладі двох доступних нам публікацій останніх років. При цьому ми будемо уникати авторів текстів ювілейних, інформаційних чи іноземних, працюючи в дусі теми X Міжнародних соціологічних читань, присвячених пам'яті Наталії Паніної – «Український соціум: чого не знаємо і чого уникаємо», але трошки з іншим гаслом – «Що знаємо про стан логіки і методології соціології в Україні, але поки що уникаємо називати своїми іменами».

Охопити аналізом усі фахові видання країни із соціології неможливо, то оскільки Київ як столиця країни є центром не тільки життя політичного, а ще й наукового (як академічного, так і освітянського), зокрема соціологічної спільноти, то зосередимось на двох провідних виданнях у м. Київ відповідного профілю. В центр нашої уваги розташуємо по два останні номери видань знаних, так би мовити, «королівського» гатунку: журнал «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)» (далі – ВКНУТШ(С)) (№ 6 за 2015 р. і № 7 за 2016 р.) та журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» (далі – СТММ) (№ 1 і № 2 за 2017 р.). Коли читач побачить прізвища авторів текстів, що прокоментовано, то слід мати на увазі, що ці автори потрапили у фокус нашої уваги тільки тому, що саме їхні тексти та з їхньої власної ініціативи потрапили до останніх номерів журналів. Оскільки «вчені, в тому числі і соціологи, – люди творчі, з великими амбіціями і тому морально дуже ранимі» [18, с. 602], то ці автори знайдуть у наших коментарях тільки констатацію фактів, а не щось інше.

Вище нами був згаданий (див.: [5]) нормативний документ щодо вимог до статей, що подають до друку у фахових виданнях, внесених до переліку ВАК України. Оскільки згадані вище журнали включено до переліку фахових видань України із соціології, то надруковані в них статті мають бути структуровані згідно із вимогами згаданої вище постанови ВАК з метою забезпечення як високого наукового рівня публікацій, так і умов входження журналу до наукометричної бази даних Scopus. Тобто наукові статті повинні містити елементи, що нормативним чином проголошені як необхідні, серед котрих обов'язково має бути «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями» [там само]. Незгодні можуть скільки завгодно волати про заформалізованість роботи ВАК/ДАК України, але, на авторську думку, вагомих для волання підстав немає. В СРСР ще з 1935 р. знали, «щоб привести техніку в рух і використовувати її до дна, потрібні люди, що опанували техніку, потрібні кадри, здатні освоїти і використовувати цю техніку за всіма правилами мистецтва. Техніка без людей, які опанували технікою, мертва. Техніка на чолі з людьми, котрі оволоділи технікою, може і повинна надати чудеса»⁸. У справі методологування аналогічно: кадри, які оволоділи технікою постановки наукової проблеми, вирішують завдання обґрунтування нового знання, тобто володіють рушійною силою розвитку науки, оскільки наукова проблема – це сукупність нових діалектично складних теоретичних або практичних питань, що суперечать існуючим знанням або прикладним методам у цій науці і потребують вирішення за допомогою наукової діяльності. Наукові проблеми виникають не стихійно, під дією законів у зв'язку з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, а знімають їх за допомогою методів, запропонованих наукою (див.: [5, с. 8-9]). Тому ті автори, які уникають чіткої постановки наукової проблеми, отримують підстави для сумнівів з боку їхніх колег щодо достовірності отриманих результатів, особливо теоретичного значення. Відсутність у таких авторів конкретного знання стосовно обмеженості інструментальних можливостей формальної логіки, а також стосовно спроб вдосконалити ці можливості за допомогою пропозицій видатних представників філософської думки, вочевидь, заважає їм шукати формальні засоби подолання суперечності і формулювати незадоволення нею у вигляді теоретичного питання.

У № 6 за 2015 р. ВКНУТШ(С) у статтях⁹ Ю. Савельєва, Є. Сірого, Л. Новікової, Г. Черних, К. Чернової, О. Іванкової-Стецюк, О. Рахманова, І. Локтевої рубрика «постановка наукової проблеми»

⁸ Ця фраза пролунала 4 травня 1935 р. у зверненні Й. Сталіна до випускників Академії Червоної армії [39].

⁹ Цитати тут і далі подані в авторський редакції згаданих осіб.

відсутня. Проте кожен з них робить (звісно, по-своєму) імітацію такої постановки. Так, Савельєв пише таке: «Тобто пануюче сьогодні у літературі концептуальне бачення зводить соціальне виключення і включення до міри відносної депривації [...]»¹⁰. Це дозволяє виявляти депривовані групи і описувати їхнє становище у контексті суспільних норм і стандартів життя. Проте таке бачення має обмеження поза дескриптивною метою. У його межах суперечливим є взаємини між ексклюзією і включенням, з одного боку, і депривацією – з іншого, оскільки остання може не супроводжуватись розривом соціальних зв'язків, а такий розрив не призводить до депривації. Протиріччя концепції соціального включення полягає в тому, що, маючи своє коріння в соціальній теорії, ця концепція, сформувалась і продовжила розвиватись під впливом ідеологічних парадигм і соціально-політичного дискурсу [...]. Отже, необхідно подолати ці концептуальні розбіжності. Метою цієї статті є ...» [40]. Звертаю увагу, що мета завжди йде після актуальності теми і постановки наукової проблеми, котрої, як бачимо, немає.

У тексті Є. Сірого написано таке: «На сьогоднішній день дослідження підприємців не є системними і поширеними. У заданій пізнавальній площині представникам підприємницького прошарку не надавалася належна увага. Окрім того, безліч статистичних даних "супроводжувальних" інститутів через державну політизацію та ідеологізацію, м'яко кажучи, не відображають реальну картину різних соціальних аспектів розвитку інституту підприємництва. Тому ми намагаємося заповнити цю прогалину. У здійсненні даного дослідницького задуму виокремлюються дві проблеми: соціальна – в аспекті вияву та опису окремих площин проблемного поля розвитку підприємництва в Україні та наукова – в аспекті обґрунтування та застосування оптимального наукового підходу в отриманні бракуючого знання, валідної інформації для соціологічного відтворення соціальної реальності щодо можливостей залученості та практикування індивідів у сфері малого та середнього бізнесу» [41]. Таке формулювання Є. Сірим наукової проблеми автор і називає імітацією, бо сформульовано завдання, що вельми важливо, але постановку наукової проблеми це не замінює.

Л. Новікова пише: «Наукова проблема: невідповідність між численними емпіричними фактами ціннісних відмінностей представників різних вікових груп та відсутністю емпірично обґрунтованого знання щодо ціннісних відмінностей або подібності поколінь в сучасному українському суспільстві. Також потребує наукового визначення модель чинників (яка включатиме покоління приналежність як один з факторів), що обумовлюють ціннісну диференціацію» [42]. Процитований фрагмент помилково названий авторкою науковою проблемою тому, що невідповідність має бути тільки поміж теоретичними моделями, що використовують для пояснення емпіричних фактів, й саме це, в кінцевому підсумку, у вступі доречно стимулює авторку до написання такого фіналу: визначення моделі чинників, що зумовлюють ціннісну диференціацію.

Г. Черних, не вказавши наукову проблему, пише просто: «Метою даного дослідження постає обґрунтування проблеми злочинності як фактору впливу на якість життя людини» [43].

К. Чернова пише складно: «Постановка проблеми. Для поселенської структури етнічних спільнот України властиве, переважно, дисперсне розселення, хоча у певних регіонах зберігаються компактні поселення. За концентрацією етнічних спільнот регіони країни мають різні показники ... . Якщо звернутися до результатів експертного опитування Центру Разумкова щодо проблем формування спільної ідентичності громадян України в оцінках експертів та окремих позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України, то вони виглядатимуть наступним чином ...» [44]. Але наукова проблема так по суті і не наведена, бо немає навіть натяку на теоретичну суперечність.

О. Іванкова-Стецюк пише: «Актуальність теми нашого дослідження визначається зростанням суб'єктності суспільно-релігійних організацій в наші дні, яка віддзеркалює дві взаємодоповнюючі тенденції в розвитку сучасних суспільно-релігійних відносин – до продовження процесів секуляризації, з одного боку, та до ревіталізації релігійних цінностей [...], з іншого. Намагання досягнути природу, механізми функціонування і розвитку соціальної організації, спираючись на соціологічну теорію, мають місце вже тривалий час. Серед ключових робіт даної тематики – праці зарубіжних [...] та вітчизняних [...] дослідників. Окрім цього, можемо виокремити низку вдалих спроб вивчення традицій культурно-просвітницької діяльності національно-релігійних об'єднань українців (Л. Гурська); аналізу досвіду діяльності християнських структур соціальної опіки в Європі (З. Гораздовський, О. Мелгард) та Україні (С. Гнот, М. Соха); особливостей інституціоналізації молодіжних суспільно-релігійних організацій (О. Бень). Такі спроби не є чисельними, а самі дослідження носять описовий (історико-соціологічний) характер, ймовірно, через усталені стереотипи сприйняття суспільно-релігійного життя як об'єкта релігієзнавства та/або соціології релігії. Відтак, у фокусі соціологічної перспективи залишається місце для актуалізації підходів, які мають евристичний потенціал в осягненні стратегій розвитку сучасних суспільно-релігійних організацій. З огляду на тенденцію до перетворення більшості сучасних організацій

¹⁰ Тут і далі всі посилання на джерела у тексті статей, що аналізуються, через їхню множинність буде замінено на три крапки. – Ю. Я.

на мережі [...], мета даної публікації полягає у тому, щоб проаналізувати, як саме сучасні суспільно-релігійні організації розбудовують свої мережі і наскільки така стратегія їх розвитку є ефективною і доцільною в сучасних умовах» [45]. Про актуальність теми статті написано цікаво, завдання практичного змісту визначено, «спираючись на соціологічну теорію» (див: вище – Ю. Я.), то, справді: навіщо авторці наукова проблема, якщо на теорію вона не нарікає?

О. Рахманов пише: «...Існує потреба з'ясувати економічні чинники солідарності, колективних дій та конформізму в робітничому середовищі України. Проблема солідаризації в робітничому середовищі сучасної України залишається малодослідженою (замість того, щоб вказати, що явище солідаризації є маловивченим – Ю. Я.). В науковій літературі фіксуються лише окремі вияви політичної свідомості українських робітників. ...Зокрема, зафіксовано слабкі зв'язки між класовою позицією, до якої входять робітники, та задоволеністю економікою, урядом, демократією та ціннісними орієнтаціями на багатство, плюралізм, творчість, визнання, правила [...]. Констатується, що класова боротьба на Україні поки що зводиться до підвищення добробуту в обмін на класовий мир [...]. Встановлено, що неприйняття робітниками свого пригнобленого становища поєднується з недостатньою раціоналізацією причин такого соціального порядку, з громадською пасивністю. Ліві ідейно-політичні орієнтації робітників не обов'язково ведуть до електорального вибору за ліві партії [...]. З іншого боку, зафіксовано елементи обуржуазнення політичної свідомості кваліфікованих робітників України, які є основою можливої політичної спілки з дрібнобуржуазними політичними партіями [...]. ... І нарешті, важливим є з'ясування проблем солідаризації та готовності до колективних дій, а саме можливих причин конформізму, які існують в робітничому середовищі. Беручи на озброєння марксистську методологію вивчення чинників політичної свідомості, основними завданнями статті є з'ясування зв'язку між способом виробництва матеріального життя робітників (галузь економіки, форма власності підприємства, дохід, кваліфікація), з одного боку, та проявів їхньої солідарності і колективних дій, з іншого» [46]. Отже, основне завдання статті проголошено, але наукова проблема не наведена!

І. Локтева пише: «Проблема внутрішнього переселення є актуальною для значного числа країн світу і, зокрема, [...]. Результати останніх досліджень демонструють, що першочерговими для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні залишаються потреби у роботі (постійному заробітку), житлі, доступі до ліків, медичного обслуговування тощо [...]. Отже, проблеми, з якими стикаються ВПО, пов'язані з недостатністю або перекриттям доступу до ресурсів і діяльності, яка доступна для більшої частини населення. Все це може свідчити про множинні прояви неблагополуччя серед зазначеної категорії населення, що вимагає застосування відповідних інструментів дослідження. Зважаючи на це, концепт соціального відторгнення видається найбільш придатним інструментом для аналізу життєвої ситуації ВПО. Застосування концепту дозволить визначити відмінності та тенденції поширеності соціального відторгнення і допоможе встановити найбільш вразливі (найменш захищені) групи серед ВПО. Тому метою нашої роботи стало конструювання вимірювального інструменту, спрямованого на ідентифікацію соціального відторгнення серед ВПО» [47]. Тобто деякі доречні в контексті теми суспільні проблеми названо, але тільки не наукова проблема!

У наукових статтях № 7 за 2016 р. ВКНУТШ(С) рубрика «постановка наукової проблеми» відсутня. Якщо Т. Петрушина, І. Набруско, В. Шелухін, М. Грищенко, М. Озимко це не зробили взагалі, то ряд авторів все ж їх імітували. Так, А. Недзельський написав: «Проблемою, на якій фокусується дана стаття, є трактування концепту потокових взаємодій як такого, що націлений на пояснення функціонування макрорівневих соціальних структур за можливості поширення пізнавального потенціалу концепту на проблематику повсякденного життя. Метою є виявлення можливості застосування концепту потокових взаємодій в теоретико-методологічних підходах у вивченні повсякденного життя суспільства» [48].

М. Кравчук пише: «... Відсутність однозначного вживання поняття достовірності знання в методологічній літературі унеможливує формування строгого словника науки як фундаментальної вимоги методологічного забезпечення соціологічного дослідження. Це означає, що уточнення поняття достовірності знання становить наукову проблему» [49].

У Ю. Савельєва постановки наукової проблеми теж немає, проте вона в тексті прозора «зависла», а її реконструкцію на підставі тексту вступу може зробити читач за бажанням, що опосередковано засвідчує мета: «подолання наявних концептуальних розбіжностей в соціальних науках щодо оцінки розвитку і порівняння окремих суспільств» [50].

Останні доступні нам примірники журналу СТММ за 2017 р. мають номери 1 та 2. Так, № 1 містить матеріали вже згаданого вище «круглого столу» «Реформи в Україні: реальна практика і суспільні очікування», серед котрих четвертим у порядку викладу є текст «Реформи: проблеми методології дослідження» [51, с. 29-30]. Ця публікація має логічний початок: «Однією з основних причин кризового стану України є недостатнє опрацювання проблем методології дослідження і розуміння феномену реформ» [там само: с. 29]. Далі в цьому тексті слова «проблема» та «методологія» не було застосовано

Казаковим жодного разу. Такий спосіб «опрацювання проблем методології дослідження і розуміння феномену реформ» [там само] автор логічним визнати не може.

Між тим, у хрестоматії «Система сучасних методологій» О. Самойлов обґрунтував розуміння форми постановки теоретичної проблеми та розв'язання її шляхом розробки більш досконалих форм мислення, що знаково моделюють його природну діалогічність і котрі спроможні використовуватись самим мисленням як знаряддя, що відповідає вимогам діалектики (див.: [52]). Стаття Самойлова, на яку ми посилаємося, включена до хрестоматії «Система сучасних методологій» в чотирьох томах. В анотації до цього видання зазначено, що вперше воно містить найбільш фундаментальні методологічні тексти різного спрямування, світоглядного формату, логіко-тематичного змістовлення, стилю і характеру методологування, що належать у першу чергу відомим в усьому світі мислителям і науковцям (див.: [53]). Ця обставина полегшує пошук джерел, на котрі спирається автор, і матеріали хрестоматії вже було згадано в цій статті, то продовжимо це і надалі. Так, А. Фурман (як автор вступу до неї) пише: «Отож, світ сучасної методології постає як синтетичний, об'єднувальний, інтегральний, тобто як такий, що задіює об'єкти, форми, змістовлення, засоби та інструменти з інших світів й у такий спосіб творить власний світ, у якому синергійно взаємопроникають дійсність мислення, свідомості і реальність діяльності, вчинення. І це закономірно, адже *методологічний тип мислення* сутнісно є філософським, за методом і способом світобачення – науковим, за основоположним ціннісним настановленням – практичним, і за формою трансляції та відновлення – мистецьким» [54, с. 13]. Завершуючи цю думку, А. Фурман цитує Г. Щедровицького: «Суть справи полягає не тільки і не стільки в тому, щоб знати, скільки в тому, щоб оволодіти методологією» (цит. за: [там само: с. 13]).

Повертаючись до № 1 СТММ за 2017 р., розглянемо іншу статтю В. Казакова в співавторстві із Ю. Привалом з цікавою назвою «Розуміння «розколу» в соціологічній літературі» (див.: [55]), бо, згідно із анотацією до статті, в ній здійснено спробу розв'язання двох взаємозалежних актуальних проблем: проблеми методології дослідження сучасних соціальних конфліктів і проблеми соціального розвитку. Стаття Привалова і Казакова не має нормативної рубрики «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями». Замість цього на початку їхньої статті написано таке: «Досліджувана у статті проблема або її окремі аспекти (? – Ю. Я) давно актуальні в рамках західної соціології. Для обґрунтування цього, мабуть, достатньо згадати відомих соціологів, які зверталися до неї, таких як С. Липсет, А. Турен, Р. Дарендорф, І. Валерстайн. Проте в останні десятиліття ця проблематика ще більше актуалізувалася, що зумовлено низкою причин» [55, с. 165] (далі наведено чотири причини актуалізації зазначеної проблематики). Отже, автори цієї статті на її початку уникали називати діалектично складні теоретичні або практичні питання, що суперечать існуючим знанням. Проте далі вони цілком доречно пишуть про проблему (автор того чекав) як теоретичне питання щодо обрання певного інструменту для дослідження (звісно, не проблеми) сучасних конфліктів: «Підсумовуючи, можна коротко і схематично зазначити: дискусія (поміж А. Дмитрієвим та А. Глуховою) присвячена тому, яку методологію переважно використовувати при дослідженні сучасних конфліктів: класовий аналіз у будь-яких його формах, включно з марксистським, конфліктний функціоналізм чи діалектичну теорію конфлікту (структуралізм)?» [там само: с. 167]. На нашу думку, вказаний підсумок є нелогічним у міркуваннях цих соціологів, бо в першому рядку одного речення пишуть «яку методологію», а в останньому – яку «теорію». Вочевидь, ці автори є заручниками текстів, що вони цитують (автор теж цитує певні тексти, але з позиції критичної соціології), некритично повторюючи А. Глухову¹¹: «Зміна парадигми дослідження конфліктів завжди була тісно пов'язана із динамікою суспільних змін (згоден. – Ю. Я.), а самі методологічні підходи – незалежно від артикуляції у них власне політичної проблематики – намагалися дати відповідь на два питання: як забезпечити цілісне *існування суспільства* (курсив наш. – Ю. П., В. К.) і як співвідносяться суспільний порядок і його зміна» (цит. за [там само: с. 167]). Автору очевидно, що ці два питання є питаннями не методології, а теоретичної соціології, що в наступних цитатах з праці Глухової стає очевидно, бо там мова йде тільки про теорії (див.: [там само: с. 167-169]). Отже, маємо свідченням наслідку впливу МТС на їхні міркування.

Змушений ще раз пояснити, що наведені в цій статті тексти потрапили у фокус уваги тому, що ці публікації від СТММ останні в часі, але скільки ще можна знайти аналогічних прикладів порушення нормативу в публікаціях у інших журналах чи збірках минулих років (про дисертації вже просто мовчу), наприклад, у колективній праці науковців Інституту соціології НАН України «Вектори змін українського суспільства», що підсумовує виконання фундаментального дослідницького проекту «Соціальні інновації: потенціал та реалізація». Вона має передмову М. Шульги з виразною та цікавою для НДК № 1 назвою:

¹¹ Вивчати цитати від Глухової та «висновки» цих двох авторів пропоную читачам моєї статті самостійно, бо інакше автору на власні думки не вистачить місця, але все ж таки дам один коментар: легендарний спортивний журналіст М. Озеров з приводу плутанини хокею із боксом казав: «Нам такий хокей не потрібен!». А соціологам потрібна плутанина методології з теорією? Питання, як кажуть, риторичне...

«Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму» [56]. Проте про передмову напишемо нижче, бо зараз завершимо з оглядом СТММ за 2017 р.

Як у № 1 в статтях В. Резніка, С. Дембіцького, Л. Скокової, В. Піддубного, Г. Чепурко; так і в № 2 в статтях О. Резніка, В. Пилипенка, І. Прибиткової, С. Сальнікової, О. Суської, М. Кухти, О. Вишняка рубрика «постановка наукової проблеми» відсутня. Тому у автора виникає питання: звідки у висновках відповіді, що мають теоретичне значення, якщо у вступі нема питання теоретичного змісту?

У № 2 СТММ у перебігу продовження публікації матеріалів чергового круглого столу В. Казаков знов презентує своє бачення проблем методології дослідження, але тепер на прикладі дослідження конфлікту на Донбасі. Цього разу в його тексті слова «проблема» і «методологія» застосовано, але його бачення проблем методології дослідження автору виявити не вдалося, бо словосполучення «проблеми методології дослідження» було тільки в назві публікації (див.: [57]). Продовжувати огляд статей в інших номерах СТММ за попередні роки чи в інших виданнях соціологічного профілю, що проголошені фаховими із соціології, автору в межах цієї статті немає можливості. Справа, звісно, не в іменах авторів згаданих чи аналогічних статей, а в тому, що вони персоніфікують явище МТС, що Татаровою проголошена як особлива властивість групової ідентичності (спроба вивчення котрого буде проведено далі). Відповідно, має місце «фракційність» соціологічної спільноти Інституту соціології, стосовно котрої вказані Татаровою деякі оцінки, діагнози, рекомендації щодо МТС цілком доречні.

Повертаючись до статті О. Самойлова, бачимо, що осмислення будь-якого фрагменту дійсності стверджено як таке, що відбувається завдяки перманентному діалогу двох логік: «Одна з них – логіка теоретизування, тобто віднесення його [фрагменту] до розряду ВІДОМОГО на засадах урахування ознак подібності з поняттями, що закріпилися у свідомості як предмети теорії. Інша логіка – логіка об'єктивності, тобто віднесення цього ж фрагменту об'єктивної дійсності до розряду НЕВІДОМОГО внаслідок поступового усвідомлення того, що вбачання подібності стає все більш і більш формальним. Діалог цих двох логік відповідно до його розуміння М. Бахтіним [...] розвивається відповідно зі своєю власною логікою, що кристалізує інтелектуальне прагнення зрозуміти сутність як суперечність» [52, с. 35].

Між тим, МТС неухильне веде до втрати вказаної вище творчої технології виявлення суперечностей, що є очевидним фактом, бо методологічну проблему або не формулюють, або ігнорують, або плутають, у кращому випадку, з дослідницькими завданнями. Саме про це було написано у авторській статті «Соціологічна наука є. А методологічні проблеми де?» [58] з приводу згаданої вище передмови, поіменованої «Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму» [56]. Цей текст, на авторську думку, не висвітлює методологічні проблеми, а підмінює їх дослідницькими завданнями, що не є дрібницею, а постає зараз як типова, але хибна спроба їхнього викладу. З безлічі, як вважає М. Шульга (див.: [там само: с. 6]), методологічних проблем дослідження причин перманентного кризового стану суспільства, що було ним заявлено на початку передмови, а в кінці статті це зроблено ще повторно (див.: [там само: с. 22]), не було заявлено жодної відповідної проблеми, а тільки два завдання: «Усе суспільство давало збої. Тому в методологічному сенсі необхідно підійти до вивчення соціуму з урахуванням його перманентної кризи. Передусім потрібно проаналізувати якісну своєрідність суспільства, котре переживає перманентний кризовий стан. Другою великою методологічною проблемою у вивченні сучасного українського суспільства є пошук теоретичного підходу до його вивчення, який би давав можливість найбільш адекватно відобразити тривалий процес його неефективної трансформації, узагальнено пояснюючи причини невдач. У даній статті пропонуємо застосувати до вивчення нашого перманентно кризового суспільства теоретичну схему запропоновану А. Тойнбі для пояснення зміни цивілізацій» [там само: с. 7].

Підкреслені нами слова «пошук» та «підійти» є дієсловами, що науковці застосовують при формулюванні завдань. Якщо мова має йти про методологічні проблеми, то центральне місце в методології наукового дослідження як такого посідає розрізнення і формулювання проблемних ситуацій. В епістемології, розвиток якої зараз відбувається в основному в руслі соціальної епістемології, з приводу сутності проблеми констатують таке: «Переконали відмінність проблем і завдань сформулював Б. Грязнов. Він запропонував називати проблемою питання, відповіддю на яке є теорія в цілому» (цит. за: [6, с. 5]). Якщо ж застосовувати слово «перманентно», то саме його доречно згадати у випадку підміни проблеми завданням, котрому притаманне те, що воно вже має алгоритм свого вирішення. Нам очевидно, що слова: «Другою методологічною проблемою дослідження кризового суспільства, на яку ми б хотіли звернути увагу, є проблема пошуку причин нездатності суспільства вийти з полоси невдач, зривів, провалів, нездатності переходу до плідного, стабільного етапу розвитку» [56, с. 12] є лише формулюванням суспільної проблеми. А очевидно тому, що нездатність суспільства не є нездатністю самої науки, а тим більше – методології, й тому вказане априорі не становить проблеми методологічної, що принципово важливо.

Отже, зміст передмови до видання Інституту соціології (підписано до друку 01.09.2014 р.) ажнік не спростував висновки, що були висловлені під час роботи секції № 1 на II Конгресі САУ в 2013 р. про те, що соціологія в Україні животіє без методології (див.: [27; 59]). Звісно, евристичний потенціал «теоретичної схеми А. Тойнбі» має право бути обговореним, але, звісно, у статтях без згадки

квазіметодологічних проблем, обговорення котрих не сприяє пошуку адекватної методології та збагаченню теорії пізнання українського суспільства, котре, звісно, перебуває у стані кризи. Допитливому читачу слід знати, що відбулася заочна дискусія між представниками сімейства homo academicus (термін Бурдье (див.: [60])) з кроком від Шульги у формі міркувань під назвою «Рецензування наукових праць: стан та перспективи» [18] в збірці «Соціальні виміри суспільства», де на нього покладено обов'язки головного редактора.

Читачам моєї статті варто самостійно її прочитати. В тексті зазначеної вище публікації я знайшов багато цікавого, але жодних пояснень з приводу суті нібито поставлених Шульгою методологічних проблем. Тим не менш, там є ряд тез, котрі я підтримую. Наприклад: «Перше, що впадає в око у цій рецензії ([58]. – Ю. Я.), так це те, що рецензенти вирішили аналізувати не всю роботу (обсягом 466 с. – Ю. Я.), а одну статтю, правда, вступну, методологічну» [18, с. 605]. Так, це спостереження Шульги є цілком правильним, а рішення рецензентів – не менш цілком раціональним, бо саме ця стаття відповідає завданням НДК № 1, згідно із Положенням про його діяльність. По-друге, нема заперечень щодо пропозиції Шульги поповнити множину типів рецензентів баченням ще одного різновиду: «Він у нас досить поширений. Його ми назвемо «Ревізор» [там само, с. 605]. Проте оскільки нема меж для вдосконалення чого завгодно, то слід доопрацювати і множину типів авторів наукових статей.

Згідно із розвідкою у цьому напрямку А. Білаша, виявлено різне бачення типів вчених. Наприклад, В. Оствальд поділяв учених на «класиків» й «романтиків», А. Пуанкаре – на «аналітиків» (логіків) і «геометрів» (інтуїтивістів); М. Сельє – на «феноменологістів» і «виконавців», а потім розширив перелік до «колекціонерів фактів», «вдосконалювачів», «класифікаторів», «аналітиків», «синтетиків», «великих босів»; В. Волгін – за різними критеріями на «галузевиків», «систематиків», «евристиків», «генераторів ідей», «класиків», «критиків», «раціоналістів», «діагностів», «аналітиків», «романтиків», «життєлюбів» тощо (див.: [61]). Відштовхуючись від слова «ревізор» та, дякуючи творчості М. Гоголя й ініціативі Шульги, пропонуємо для інноваційного іменування авторів слово «городничий». Отже, по-третє, оскільки «... в останні десятиліття у нас ослабла систематична публічна професійна рефлексія над українською соціологічною літературою, рецензування не виділилося в значимий самостійний інститут професійної експертизи» [там само: с. 600], то цей недолік можна подолати, надаючи процесу інституціоналізації рецензування належні суті цього процесу ознаки. Пропоную проводити, наприклад, щорічний конкурс на кращу рецензію за окремими номінаціями: на монографію, на навчальне видання, на статтю тощо. Покласти таку конкурсну діяльність можна на комісію з професійної етики САУ, якій і пристало уповноважено відповідати на питання на кшталт вказаних М. Шульгою: чи є у тексті когось із рецензентів натяк на упередженість, смакування дрібних недоліків, спроби принизити роботу рецензентів, а тим більше – на оцінювання одним рецензентом особистісних рис інших рецензентів та їхньої поведінки? (див.: [18, с. 605]).

*«Людина ж не відчуває власного запаху,
у крайньому випадку, відчуває його набагато слабше, ніж оточуючі...
А в казармі й камері запах швидко стає загальним, що різко покращує самопочуття, бо
загальна ганьба вже не ганьба, а обставини існування...»*

В. Шендерович [62]

Отже, відповідаючи на питання стосовно того, яким чином подолати розгубленість сучасних соціологів України, які змушені приймати рішення про вибір засобів пізнавальної діяльності, перебуваючи на початку дослідницького проекту в розпачі перед розмаїттям як соціологічних теорій, так і методологічних принципів, методів тощо, автор пропонує **висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.**

Досвід свідчить, що буденні «рецепти» (згідно з терміном Шюца) домінують над науковими канонами у свідомості як студентів, так і науковців, бо пишуть вони у вступних до своїх текстів чином, схожим на популярний вірш про життєву обставину жіночки, яка звертається до матері через те, що немає теплого пальта напередодні раптових зимніх холодів у вигляді завдання: «Що ми будемо робити?», бо автор ідентифікує завдання в будь-якому тексті завдяки використанню дієслів. Отже, дефіцит одягу («відсутність пальта») є стимулом для формулювання завдання, а не проблеми, бо відповідь для мене є очевидною: «треба пальто придбати». Так, для сучасної жіночки під впливом реклами банківських послуг може постати практичне питання: якщо власних грошей на придбання пальта немає, то в якому банку та на яких умовах слід взяти кредит для термінової покупки? Повертаючись до згаданого досвіду, зазначаю, що у більшості прочитаних наукових текстів констатовано тільки дефіцит з приводу чогось, частіше – дефіцит знання про властивості об'єкта, а не когнітивну суперечність з приводу його пізнання та наступне теоретичне питання. А головне те, що рефлексії у соціологів з цього приводу майже немає, а, між тим, у фундаментальному і прикладному різновидах соціології мають бути обрані та опрацьовані методологічні принципи, різні сторони об'єкту як предмети дослідження соціальної дійсності, проголошені критерії якості результату, прийоми і процедури роботи з емпіричними даними, розуміння функцій ученого і

навіть самобутні міфологеми та ідеологеми. Іншими словами, застосована методологічна субкультура. Причому ситуація в суспільствознавстві багато в чому схожа із природознавством, але вимога практичної значущості результатів фундаментальних пошуків своєї реалізації набуває за показниками не стільки економічної ефективності, скільки політичної доцільності. Прикладів тому у світі, справді, багато. Достатньо пригадати трагічні наслідки результатів перепису населення СРСР 6 січня 1937 р. чи останнього перепису населення України, що так і не були повністю оприлюднені.

Досвід різних країн, населення котрих переживало регрес через втрату продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це, як правило, не сприяло розвитку фундаментальної науки, а наслідком ставало те, що на руїнах ладу суспільного життя на поверхню поверталися спрощені або профанні утворення, наприклад, у сфері економіки – це дрібнотоварне (малий бізнес), а то й натуральне господарство як форми прихованої експлуатації та уникнення податків великими фірмами методом дроблення; зазначене веде до часткової люмпенізації зайнятого населення. У таких обставинах бюджетні ресурси витрачають на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука виявляється потрібною тільки в інтересах посилення держави (звісно, насправді осіб, які, перебуваючи у полі політики, стоять за державою як суб'єктом управління). Наука, як і мистецтво, церква тощо, обслуговує саме такі запити під впливом політичного режиму, схильного до деспотії. Тому запит на методологічну рефлексію, що є одним із засобів реального соціального розвитку і завжди відбувається у напрямку поступового зняття соціальних відмінностей, нині може відбуватися, скоріше, в порядку особистої ініціативи, й першочергово – представників критичної соціології (зовсім не обов'язково тієї, що мешкає у стінах установ Національної академії наук, а швидше тієї, що зорієнтована на принципи академізму). Отже, коли науковець методіку проголошує «методологією», то це по суті є прихованою формою самостратифікації, зорієнтованою на притулення до істеблішменту. Коли ж згадують про так звану «зруйновану метапарадигму розвитку» кризового суспільства, то, на жаль, отримуємо ще один методологічний огріх – сплутування онтологічного аспекту аналізу з гносеологічним, адже суспільство як цілісний соціальний організм не знає ані парадигм, ані метапарадигм свого власного розвитку. Останні належать до сфери науки і свідомості вчених як її носіїв (метапарадигми), де методологеми використовують як надскладний інструмент раціонального пізнання, що уможливило оперування більш ємними за значеннєво-смісловим наповненням ідеальними та ідеалізованими сутностями (теорії, дослідницькі програми, методологічні приписи, світоглядні переконання, понятійні матриці тощо). У цій суто проблемній ситуації цілком логічно і виправдано постає методологія парадигмальних досліджень, котра по-новому організовує напрацьований соціокультурний матеріал (див.: [63]). Водночас очевидно, що нинішня криза науки (див.: [64]) могла б сприяти розвитку ініціативи методологічного очищення наукової думки, результатом якої було б позбавлення соціології від теоретичних симулякрів, що заповнили її та є результатом активного наступу так званих «прагматиків» – ударників профанної праці в науці, бо їхня прагматика полягає у тому, що нині «кожен сам собі методолог» (Р. Міллс).

Профанність регулярно виникає через ефект спрощення послідовниками думок особи (фізичної чи юридичної), яка була фундатором певної теорії чи нормативного канону. Так, на думку К. Г. Фрумкіна, «... важливою закономірністю розвитку значення будь-якої наукової теорії є спрощення послідовниками складної думки її засновника. Там, де засновник коливався і постачав свої гіпотези необхідними застереженнями, в працях його adeptів виникає хоча і не завжди обґрунтована, але однозначна і красива в своїй простоті догматична система. Доктрини Маркса і Фрейда в сприйнятті послідовниками демонструють дію цієї закономірності найбільш яскраво, ... вчення Л. Гумільова не уникло цієї загальної долі теорій. Тому не дивно, що в тих наукових працях, де послідовники порушують питання про природу пасіонарності взагалі, частіше зустрічаємо «балансовий» підхід» [65, с. 84-85]: через спрощення складного явища прагнуть отримувати його просте пояснення. Ілюзія відсутності методології, будучи за своєю природою явищем простим, є ідеологічним конструктом, що панує в головах значної частини соціологів. Втішатися можна тільки тим, що ця ілюзія заповнила не лише соціологію (див.: [31, с. 48]). Це елемент доволі давньої традиції підгонки явищ і подій суспільного життя під концепти і конструкти певної теорії, концепції чи мисленнєві схематизми, котрі, як здається невибагливому дослідникові, вказують на шлях або спосіб того, як витлумачувати і передбачати розвиток ситуацій, подій, соціосистеми в цілому. Емпіризм у соціології вже десять років діагностовано як МТС, і якщо розглядати методологію такого гатунку, то треба виявляти її принципи та способи замовчування реальних соціальних проблем (докладніше про це див.: [66]).

Загальновідомо, що у сфері науки, на відміну від сфери релігії, співіснує, як правило, низка суперечливих теорій. Соціологія, без сумніву, є такою наукою, в межах якої опоненти можуть бути в ситуації «правий кожен по-своєму». Автоматично «небажаним» постає будь-який результат, що не вписується в рамки конкретної теорії з позиції певної наукової фракції. Звідси парадоксальність ситуації: інституційна організація самої науки стає потенційно небезпечним об'єктом дослідження саме через високий ризик отримати «небажані» результати, що призвело до майже повного припинення досліджень із соціології науки, окрім соціографічного характеру. Між тим, головне для представників соціології науки – це когнітивний стиль, як казав, наприклад, В. Вахштайн 18.06.2009 р. у лекції, прочитаній у рамках

проекту «ПОЛІТ.РУ». Когнітивний стиль – це характерний для дисципліни спосіб міркування про якийсь предмет, що не залежить від самого предмета, те, що К. Поппер називав ядром будь-якої логічно вибудованої теорії, «хореографія мислення», що визначає механіку дослідження. Якщо приймемо «оптичну» метафору (а соціолог, як і будь-який науковець, не бачить світ безпосередньо, він дивиться на нього через «окуляри» своєї дисципліни), то когнітивний стиль – це саме про «окуляри». Він передує не тільки емпіричній перевірці гіпотез, а й самому формулюванню цих гіпотез і є «здоровим глуздом» дисциплін (див.: [33]).

Оскільки завершувати статтю слід окресленням перспектив подальших розвідок у даному напрямку, то, по-перше, наголошую на тому, що відбулася втрата вимогливості редакцій журналів та інших колективних чи індивідуальних суб'єктів оцінювання текстів. Це є очевидним та «по-людськи зрозумілим» способом зниження вимог як до написання статей, так і до їхнього редагування, бо для профанування є завжди банальна причина: сучасне життя нашими громадянами проголошено настільки складним, що не вистачає часу на звітування як з планової теми НДІ чи якомусь замовнику роботи, так і перед керівництвом студента, аспіранта, докторанта, бо практика оцінювання діяльності, наприклад, установ науки чи освіти свідчить, що кількість статей є більш вагомим показником при визначенні рейтингу установ, ніж їхня якість¹². Проте автор не збирається повторювати слова М. Жванецького: «Тщательнее надо, ребята...» [67], а нагадує, що корінням МТС постає мало ким в соціологічній спільноті України відрефлексована «епістемологічна дилема», під якою Дж. Александер розумів ситуацію вибору дослідницької позиції. Саме про цю дилему пише В. Дудіна у своїй монографії [68], що швидко знайшла позитивне визнання сучасників (наприклад, див.: [69]), та обрана нами як приклад характеристики монографії завдяки тому, що у книзі розрізнено три типи матриць, аналізу кожної з яких авторкою присвячена окрема глава.

В основу диференціації матриць покладена форма пізнавальної активності – спостереження, інтерпретація і втручання, при цьому критерії поділу пізнавальних матриць на різні види не викликають принципових заперечень. Другий розділ книги В. Дудіної присвячено характеристиці об'єктивістської матриці; її зміст, як і інших матриць, розкрито за певною схемою, викладеною раніше. У цій матриці дослідник займає позицію абсолютного спостерігача, а саме дослідження «очищено» як від метафізичних проблем, так і від практичних результатів. Вимогам абсолютного спостереження відповідають тільки атомарні факти – факти поведінки, оціночні судження, думки. Звідси обґрунтований висновок авторки: факти в даній концепції наділяються автономним статусом і розглядаються в ролі базисного рівня знання, що принижує і применшує роль теорії. У цій матриці, отже, відбувається редукція науки до знання тільки про факти, тому наука не може запропонувати людям відповіді на важливі питання їхнього життя і по суті стає далекою від соціальної реальності. В якості основних характеристик об'єктивістського бачення дійсності, на думку авторки, виступає розрізнення: суб'єкта і об'єкта, факту і теорії, теорії і практики. Пояснення фактів тут йде не на основі загальної теорії про них, а на базі внутрішньо притаманних їм властивостей, що є однією з найважливіших причин «атомізації» сучасного соціологічного знання. Остання є явною і суттєвою ознакою кризи сьогоденної соціології, бо системність – атрибут будь-якої науки. Інша справа, що ступінь системності може бути різним, але лише через зміст науки як системи можна розкрити зв'язок і взаємодію між явищами, що вивчаються. В іншому випадку наукове знання перетворюється на констатацію фактів, що і підтверджує авторка при аналізі даної матриці (див.: [там само, с. 211-212]).

Саме тому дослідницька позиція науковця, який у своїй діяльності сповідує принципи об'єктивістської матриці, змушує його обмежувати себе спостереженнями, через що дефіцит знань про факти поведінки, оціночні судження, думки він проголошує науковою проблемою. Між тим, накопичений досвід проведення досліджень соціологами цього типу з роками, точніше, з десятиліттями призводить до розуміння хибності такої практики [70]. Тому в науковий обіг вводять нову методологічну ідею як базову при проведенні емпіричного етапу соціологічного дослідження. Г. Саганенко визначає її суть таким чином: наявні два принципово різні способи обґрунтування даних емпіричного пізнання в соціології, тому

¹² Приклад МТС можемо побачити в такій відомій фахівцям з вибірки ситуації, коли треба повідомити в звіті поллстерів суспільство через «засоби масової дезінформації» (авторське словосполучення) чи замовника дослідження громадської думки про репрезентативність вибірки. Це, звісно, є справою «святою», як й їхнє введення в оману стосовно величини помилки вибірки, бо зазвичай поллстери називають кількість опитаних (n) та як оцінку помилки вибірки квадратний корінь із оберненої величини (1/n), що є правильно тільки в одному випадку – імовірного відбору. На практиці так званих масштабних досліджень вибірка практично може бути тільки багатоступеневою, з квотним відбором на останньому шаблі. А тому величина квадратного кореня з (1/n) не може бути визнана фахівцями достовірною характеристикою помилки вибірки великомасштабного опитування. Проте оскільки більшість замовників чи журналістів цього не розуміє, або роблять такий вигляд, то живогіте змова поллстерів щодо спільного хибного, але зручного способу подачі бажаної складової звіту, де наявна спрощена величина похибки замість достовірної, що слід ще обраховувати для кожної ознаки окремо. У справі постановки наукової проблеми ситуація через МТС аналогічна.

доречна їхня диференціація і розуміння їхньої специфіки. Одна система – традиційна, коли суть емпіричного пізнання обговорюють «всередині» рамок і логіки деякої звичної технології соціологічного дослідження. При цьому звичні методологічні розробки шикують по крокам емпіричного етапу дослідження, тобто описують «рецептуру» їхньої реалізації, не акцентуючи увагу на проблемності досягнення адекватного соціального знання. Друга система пов'язана з розумінням принципової важливості соціального макросередовища, «зовнішнього» по відношенню до поточного дослідження. Макросередовище впливає через такі «макроелементи»: «соціальну епоху», «соціологію» і «соціологічне співтовариство»; «дослідника», «респондента», «метод», «ресурси» тощо. Введення до арсеналу методологічних принципів необхідність врахування особливостей соціального макросередовища дозволяє досягти більшої повноти та якості соціологічного пізнання. Вплив соціального макросередовища на результати дослідження має універсальний характер, усвідомлення цього є принципово важливим не тільки для соціології, а й для інших поведінкових наук (див.: [там само, с. 13; 32]).

З огляду на зазначене вище, виявлення основних рис інтерпретативної матриці здійснене в книзі Дудіної, є, на наш погляд, крок вперед у розвитку епістемологічних матриць, пізнання. Наукове знання, одержане в результаті застосування принципів даної матриці, розглянуто авторкою як похідне від практичної діяльності. Таке бачення дозволяє повніше, конкретніше і глибше розкрити процес прирощення наукового знання. В. Дудіна концентрує увагу на основних рисах інтерпретативної матриці, в якій відсутня жорстка межа між об'єктом і суб'єктом пізнання; змінено співвідношення між науковим фактом, який втрачає свою автономію, і теорією, яка набуває більшого, ніж в об'єктивістській матриці, значення. Обґрунтовуючи висунуті положення, авторка спирається на роботи багатьох західних теоретиків. Завершуючи характеристику даної матриці, В. Дудіна звертається до аналізу притаманного їй методу, основне призначення якого зведено до знаходження способів об'єктивізації значень і смислів. Автономію фактів тут поставлено під сумнів, а релятивізм виступає в ролі одного з головних принципів пізнання.

В останньому розділі своєї книги В. Дудіна розглядає третю – перформативну матрицю. В трактуванні авторки вона є наступним етапом в еволюції пізнавальної діяльності, на якому відбувається подальше зближення знання з практикою. При цьому знання розглянуто не як репрезентація та інтерпретація реальності, а, радше, як її виробництво, конструювання, що можливо при зростанні активності суб'єктів пізнання. Такий підхід застосовано при трактуванні всіх компонентів матриці: суб'єкта і об'єкта пізнання, теорії і методів. Зближення знання з реальністю тут представлено як їхнє безпосереднє злиття, що, як зазначається в роботі, є свідченням прагматичного і лінгвістичного поворотів в соціальних науках (див.: [69, с. 212-213]).

Саме тому дослідницька позиція соціолога, діяльність якого відповідає суті інтерпретативної матриці, спонукає його вдаватися до метафори «соціологічна оптика», до обрання компаративного методу, через що він проголошує науковою проблемою суперечність між дослідницькими позиціями представників різних наукових шкіл у соціології. Для того щоб отримати результат, який буде мати теоретичне значення, такий науковець після постановки проблеми має сформулювати завдання, спрямовані на знаходження способів об'єктивізації значень і смислів соціальних факторів діяльності представників тих чи інших розглянутих ним наукових шкіл.

Тоді очевидно, що для прибічника пізнання на основі перформативної матриці постановка наукової проблеми теж є наслідком суперечності між дослідницькими позиціями представників різних соціологічних наукових шкіл. При цьому для нього є важливим отримання результату, що має як теоретичне так і практичне значення. З огляду на це, після постановки проблеми такий дослідник має ставити не стільки завдання знаходження способів об'єктивізації значень і смислів соціальних факторів діяльності представників тих чи інших наукових шкіл, скільки завдання щодо «втручання» в суспільну практику з метою підвищення ефективності функціонування певного соціуму.

У контексті представлених вище міркувань зазначимо, що інтелектуали мають схожість із військовими. Якщо військові (силові) структури вбачають сенс своєї служби в тому, що слід Батьківщину/державу захищати від ворогів зовнішніх та внутрішніх, то науковці сенс свого буття бачать у створенні теорій, що пояснюють світи людського буття – як зовнішнього, так і внутрішнього. Кожна теорія, що визнана парадигмою, схожа за деякими наслідками на Сонце, бо її поява призводить і до «світла» (настання нової «доби» в науці призводить і до новітнього утворення картини світу), і до появи «тіні». Тінь, згідно із циклічною концепцією, тимчасова, особливо якщо є швидкий рух світила до zenіту. Значущість критерію рентабельності, наприклад економічної діяльності, може під світлом нової парадигми поступитися критерію людяності, а тому ця обставина і має послугувати підставою для оновленого розуміння проблем соціальних, а отже, й удосконалення постановки наукової проблеми. З огляду на це, в контексті вітчизняної соціології актуалізується завдання долати соціальну несправедливість, долучаючись до справи реформування суспільства, удосконалюючи логіку та методологію соціології. Саме тому хоч би частині учасників кожного наукового заходу, особливо дискусії,

потрібна так звана «інтелектуальна мужність» (докладніше див.: [71]), щоб реалізувати це завдання. Поки що немає підстав вважати, що ця властивість притаманна більшості громадян, науковців чи соціологів України. У своїй лекції-дискусії на тему «Феномен аморальної більшості» Є. Головаха зазначав (див.: [72]), що результати соціологічного опитування показали, що українці посідають друге місце в Європі щодо засудження політичної корупції і водночас останнє щодо засудження цього явища в побуті, що є проявом «подвійної моралі» громадян. Основою для появи «подвійної моралі» може бути різниця між західною і східною мораллю. На думку Головахи, перша полягає у тому, що людина відповідає перед принципом, Богом. Натомість у східній культурі людина має відповідальність перед іншими людьми (мабуть і в методологічній культурі також, у першу чергу, перед особами так званого ближнього соціального кола – Ю. Я.). Звідси – релятивність моралі. Крім того, це може бути спричинено і епохою постмодерну, коли переважає «мораль туриста», а не «мораль лицаря», тобто нехтування принципами у будь-якій ситуації та пристосування власної моралі до зовнішніх умов.

Щодо дотримання методологічних принципів в перебігу соціологічного дослідження, то більшість сучасних соціологів, на жаль, дотримується подвійної моралі, будучи «туристами», а не «лицарями». Якщо кожне правило підтверджує виняток, то це, мабуть, випадок такого екстремального наукового пошуку, що стороннім дає підстави називати діячів такого пошуку лицарями від науки. Яскравим прикладом таких лицарів, на мою думку, за радянських часів був Г. Щедровицький, а в сучасній Україні є А. Фурман. Кожен читач за бажанням може продовжити цей перелік на свій розсуд.

Не забуваємо, що останні міжнародні соціологічні конгреси на Заході пройшли під гаслом необхідності обговорення стану і перспектив саме соціального оцінювання діяльності соціологів, зокрема в контексті множинності форм запитів зі сторони громадянського суспільства. Приблизно про це пише Ж. Тощенко, розкриваючи сенс «соціології життя» [10], що «переводить соціологів з площини «обліку» в площину «суспільної сили». На жаль, на заваді цьому стають такі небезпечні симптоми сучасності, як захоплення «архаїкою», інфляція культури, децивілізація, або те, що називають «варварством в умовах цивілізації», тобто сучасна антикультура, в тому числі й методологічна. Проголошення нового середньовіччя не є новиною: ще на початку ХХІ ст. П. Бурдье закликав розглядати соціологію «як засіб пильності», бо пам'ятав слова А. Камю про те, що «варварство ніколи не буває тимчасовим» [73].

Автор в силу своїх можливостей теж пильнує за розвитком соціології в Україні та нагадує, що можливість людям самоназватися Homo Sapiens надала лише наукова реконструкція палеонтологами еволюції людства. Це дозволило людям всупереч тисячолітній звичці встати з колін, а отже, більш уважно подивитися навколо себе, про світ уявлення створити більш системні. Закликаю сучасних вітчизняних соціологів піднятися над позитивістським методологічним габітусом, що змушував покоління дослідників триматися об'єктивістської епістемологічної матриці наукового пізнання, а їх самих та їхніх учнів займати дослідницьку позицію спостерігачів та з приводу вивчення будь-чого проголошувати дефіцит знання як наукову проблему.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 томах [Текст] / Т. Шевченко. – К., 2003. – Том. 2: Поезія 1847-1861. – С. 199-200; 2. Татарова Г. Г. Методологическая травма социолога. К вопросу об интеграции знания [Текст] / Г. Г. Татарова // Социологические исследования. – 2006. – № 9. – С. 5-13; 3. Круглий стіл «Реформи в Україні: реальна практика і суспільні очікування» [Текст] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 1. – С. 23-50; 4. Інформаційний лист № 2. III Конгрес Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання (12-13 жовтня 2017 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sau.kiev.ua/>; 5. Постанова ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/01 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» [Текст] // Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1; 6. Касавин И. Т. Проблема как форма знания [Текст] / И. Т. Касавин // Эпистемология & Философия науки. Научно-теоретический журнал по общей методологии науки, теории познания и когнитивным наукам. – 2009. – № 4. – С. 5-13; 7. Интервью с А. Филипповым в 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.opes.ru/docs.aspx?id=224&ob_no=87755; 8. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества [Текст] / П. Штомпка ; пер. с польск. С. М. Червонной. – М. : Логос, 2005. – 664 с.; 9. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна [Текст] / М. Эпштейн // Информационное общество: экономика, власть, культура. Хрестоматия в 2-х томах. Том II. – Новосибирск, 2004. – С. 183-196; 10. Тощенко Ж. Т. Фантомы российского общества [Текст] / Ж. Тощенко. – М. : Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2015. – 668 с.; 11. Титаренко Л. Г. Рецензия на книгу Тощенко Ж. Т. Фантомы российского общества. – М. : Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2015. – 668 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2015_1/Titareno_2015_1.pdf; 12. Головаха Є. І. Колективні травми і національний характер / Є. І. Головаха // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави. Програма VII Всеукраїнської наукової конференції 5-6 листопада 2014 року, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ispp.org.ua/podiy_52_program.htm; 13. Бурдье П. Поле науки [Текст] / П. Бурдье // Социальное пространство: поля и практика [Текст] / Пер. с франц. языка, составитель Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетей, 2005. – С. 473-517; 14. Фурман А. В. Зasadничі умови виникнення наукових шкіл [Текст] / А. В. Фурман // Система сучасних методологій:

Хрестоматія у 4-х томах / Упорядник, відп. ред., перекл. А. В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – Т. 2. – С. 72-79;

15. Яковенко Ю. І. Кому війна, а кому інформаційна чи воєнна соціологія [Текст] / Ю. Яковенко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. Вип. 21.* – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 24-32; **16.** Яковенко Ю. І. 50 відтінків сірого в структурі соціологічних теорій середнього рівня [Текст] / Ю. І. Яковенко // *Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій* : Зб. наук. статей до 25-річчя кафедри галузевої соціології КНУ імені Тараса Шевченка / Упорядк. А. О. Петренко-Лисак, В. В. Чепак (вип. ред.). – К. : Каравела, 2017. – С. 281-297; **17.** Maturana H. R. Biology of Cognition [Electronical source]. – BCL Report № 90. Urbana. University of Illinois, Department of Electrical Engineering, Biological Computer Laboratory, 1970. – Mode of access: <http://www.enolagaia.com/M70-80BoC.html>; **18.** Шульга М. Рецензування наукових праць: стан та перспективи [Текст] / М. Шульга // *Соціальні виміри суспільства.* – К. : ІС НАНУ, 2015. – Вип. 4. – С. 588-611; **19.** Резнік В. Соціологічна наукова спільнота в Україні після 1990 року: фахова структура, соціальна інфраструктура та тенденції відтворення [Текст] / В. Резнік, С. Резнік // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2014. – № 2. – С. 157-179; **20.** Девятко И. Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности [Текст] / И. Девятко. – М. : Аванти плюс, 2003. – 336 с.; **21.** Качанов Ю. Л. Социология социологии: антитезисы [Текст] / Ю. Качанов. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2001. – 185 с.; **22.** Ніколаєнко Л. Г. Методи соціологічного пояснення [Текст] / Л. Г. Ніколаєнко. – К. : ДАКККіМ, 2002. – 199 с.; **23.** Александер Дж. Общая теория в состоянии постпозитивизма: «эпистемологическая дилемма» и поиск присутствующего разума [Текст] / Дж. Александер / Пер. с англ. И. Ф. Девятко, М. С. Добряковой // *Социология: методология, методы, математические модели.* – 2004. – № 18. – С. 167-204; Продолжение в № 19. – С. 176-200; **24.** Ніколаєнко Л. Г. Соціальна структура знання (полемічні нотатки) [Текст] / Л. Ніколаєнко. – К. : ДАКККіМ, 2004. – 251 с.; **25.** Отрешко Н. Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира [Текст] / Н. Отрешко. – К. : ІС НАНУ, «Випол», 2009. – 268 с.; **26.** Яковенко Ю. До основания (эпистемологического), а затем, но главное – зачем? [Текст] / Ю. Яковенко, Л. Николаенко, А. Яковенко // *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* – Запоріжжя, 2009. – Вип. 43. – С. 116-135; **27.** Яковенко Ю. II Конгрес Соціологічної асоціації України. Звіт про роботу секції № 1. «Сучасна соціологія у пошуках адекватної методології та теорії» [Текст] / Ю. Яковенко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* – 2015. – № 1. – С. 68-69; **28.** Успенский Э. Дядя Фёдор, пёс и кот / Э. Успенский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vseskazki.su/eduard-uspenskij/dyadya-fjodor-pjos-i-kot.html>; **29.** Статуси – висловлювання великих людей [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://liudyna.com/statusi-vislovlyuvannya-velikih-lyudej/>; **30.** Мертон Р. Социальная теория и социальная структура [Текст] / Р. Мертон. – М. : АСТ-Хранитель, 2006. – 874 с.; **31.** Яковенко Ю. Соціологія на роздоріжжі: методологія чи емпірія? [Текст] / Ю. Яковенко, Л. Ніколаєнко, А. Яковенко // *Психологія і суспільство.* – 2014. – № 2. – С. 47-64; **32.** Яковенко Ю. І. Артефакт у соціологічних дослідженнях у контексті теорії фундаментальної тріади [Текст] / Ю. Яковенко, М. Бургін // *Вісник Київського університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка.* – К., 1999. – Випуск 7. – С. 4-8; **33.** Програма розвитку кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на 2016-2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/programa-rozvitku-kafedri-metodologiyi-ta-metodiv-sociologichnih-doslidzhen>; а також <http://senate.univ.kiev.ua/?p=198>; **34.** Вахштайн В. Конец социологизма: перспективы социологии науки (стенограмма лекции, прочитанной 18 июня 2009 года рамках проекта «Публичные лекции Полит.ру». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: (http://www.polit.ru/article/2009/08/06/videon_vahshstain/); **35.** Филиппов А. Ф. Советская социология как полицейская наука [Текст] / А. Филиппов // *Политическая концептология.* – 2014. – № 3. – С. 91-105; **36.** Общество и социология: новые реалии и новые идеи – итоговый документ I Всероссийского социологического конгресса [Текст] // *Журнал социологии и социальной антропологии.* – 2000. – Т. III, № 4. – С. 5-6; **37.** Программа IV Всероссийского конгресса социологов. Москва, 2-4 февраля 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.all-russia-sc.ru/>; **38.** Программа IV очередного Всероссийского конгресса социологов. Уфа, 23-24 октября 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/congress2012/part50.pdf>; **39.** «Кадры решают все!» – текст речи И. В. Сталина в 1935 году, давшей начало крылатому выражению [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.navigator.lg.ua/arts.php?mode=r&art=r0056>; **40.** Савельев Ю. Соціальне включення в оцінці соціальної якості: практики участі населення України в 2000-х роках [Текст] / Ю. Савельев // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **41.** Сірий Є. Інституційні можливості та соціокультурні параметри участі індивідів у підприємницькій діяльності [Текст] / Є. Сірий // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **42.** Новікова Л. Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві [Текст] / Л. Новікова // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **43.** Черних Г. Злочинність та параметри насилія в українському суспільстві [Текст] / Г. Черних // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **44.** Чернова К. Етнорегіональні виміри українського соціуму [Текст] / К. Чернова // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **45.** Іванкова-Стецюк О. Актуальні стратегії розвитку суспільно-релігійних організацій: соціологічний аналіз [Текст] / О. Іванкова-Стецюк // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **46.** Рахманов О. Економічні чинники солідарності, колективних дій та конформізму в робітничому середовищі України [Текст] / О. Рахманов // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія).* – 2015. – № 6. – 74 с.; **47.** Локтева І. Вимірювання соціального відторгнення серед

внутрішньо переміщених осіб [Текст] / І. Локтева // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія). – 2015. – № 6. – 74 с.; **48.** Недзельський А. Концепт потокових взаємодій в соціологічному дослідженні повсякденності [Текст] / А. Недзельський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія). – 2016. – № 7. – 71 с.; **49.** Кравчук М. Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні [Текст] / М. Кравчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія). – 2016. – № 7. – 71 с.; **50.** Савельєв Ю. Порівняння і оцінка розвитку сучасних суспільств: перспектива теоретичного синтезу [Текст] / Ю. Савельєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія). – 2016. – № 7. – 71 с.; **51.** Казаков В. Реформи: проблеми методології дослідження [Текст] / В. Казаков // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 1. – С. 29-30; **52.** Самойлов О. Зміна та форма постановки теоретичної проблеми [Текст] / О. Самойлов // Система сучасних методологій: Хрестоматія у 4-х томах / Упорядник, відп. ред., перекл. А. В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – Т. 2. – С. 67-71; **53.** Анотація [Текст] // Система сучасних методологій: Хрестоматія у 4-х томах / Упорядник, відп. ред., перекл. А. В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – С. 2; **54.** Фурман А. В. Вступ. Світ методології [Текст] / А. В. Фурман // Система сучасних методологій: Хрестоматія у 4-х томах / Упорядник, відп. ред., перекл. А. В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – С. 5-15; **55.** Привалов Ю. Розуміння «розколу» в соціологічній літературі / Ю. Привалов, В. Казаков [Текст] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 1. – С. 164-174; **56.** Шульга М. О. Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму [Текст] / М. Шульга // Вектори змін українського суспільства / За ред. д. екон. н. В. М. Ворони, д. соц. н. М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 5-23; **57.** Казаков В. Конфлікт на Донбасі: деякі проблеми методології дослідження [Текст] / В. Казаков // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 2. – С. 28-31; **58.** Яковенко Ю. І. Соціологічна наука є. А методологія де? [Текст] / Ю. І. Яковенко, А. В. Фурман // Психологія і суспільство. – Тернопіль, 2015. – № 1. – С. 46-54; **59.** Яковенко Ю. І. Соціологія без методології: ефект відсутності як страх перед вибором [Текст] / Ю. Яковенко, Л. Николаєнко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць. Вип. 9. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 25-39; **60.** Bourdieu P. Homo academicus [Текст] / P. Bourdieu. – Paris : Les Editions de Minuit, 1984. – 302 p.; **61.** Білаш А. В. До питання наукової компетентності [Електронний ресурс] / А. Білаш. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/8/bilash.php>; **62.** Шендерович В. Как это у них там происходит? Радиостанция «Эхо Москвы», 26 июня 2017 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://echo.msk.ru/blog/shenderovich/2007238-echo/>; **63.** Фурман А. В. Ідея професійного методологування : монографія [Текст] / А. В. Фурман. – Тернопіль-Ялта : Економічна думка, 2008. – 205 с.; **64.** Фурман А. В. Парадигма як предмет критичної методологічної рефлексії [Текст] / А. В. Фурман // Система сучасних методологій: Хрестоматія у 4-х томах / Упорядник, відп. ред., перекл. А. В. Фурман. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – Т. 2. – С. 121-132; **65.** Фрумкин К. Г. Пассионарность: приключения одной идеи [Текст] / К. Г. Фрумкин. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.; **66.** Николаєнко Л. Г. Функциональное пустословие: языковые игры на либеральном политическом поле [Текст] / Л. Николаєнко // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Матеріали X Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: держава – людина – соціальна відповідальність» (м. Київ, 4 травня 2013 року). – К. : Логос, 2014. – С. 103-137; **67.** Жванецкий М. Тщательнее [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jvanetsky.ru/data/text/t7/tshatelnee/>; **68.** Дудина В. И. Эпистемические матрицы социологического знания [Текст] / В. Дудина. – СПб. : Издательский дом СПбГУ, 2013. – 224 с.; **69.** Фетисов В. Я. Познание социальной реальности: взгляд сквозь призму эпистемических матриц [Текст] / В. Фетисов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2016. – Том. XIX., № 1. – С. 209-214; **70.** Саганенко Г. И. Микро- и макросреда в методологии эмпирических социологических исследований [Текст] / Г. И. Саганенко // Петербургская социология сегодня. – СПб. : СИ РАН, 2009. – С. 13-40; **71.** Яковенко И. Интеллектуальное мужество [Текст] / И. Яковенко // Нева : Литературный и общественно-политический журнал. – 2017. – № 5. – С. 137-162; **72.** Чадюк М. Про «феномен аморальної більшості». Нотатки про лекцію-дискусію Євгена Головахи [Текст] / М. Чадюк // День: щоденна всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики. 21 березня 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/pro-fenomen-amoralnoyi-bilshosti>; **73.** Камю А. Митець і його час [Текст] / А. Камю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sergii-terepyshchyi.net/alber-kamyu-dopovid-shho-zroblena-14-grudnya-1957-roku-mitec-i-jogo-chas/2/>.